

Aleksas GIRDENIS

Vilniaus universitetas

LIE. *aukà* – IŠ **auiká* ‘AVIS’

1. Jau 1989 metais Jonas Palionis paskelbė trumpą, bet labai svarbų straipsnį „Dėl žodžių *aukà* ir *aukóti* kilmės“¹, kuriuo neginčijamai įrodė, kad *aukà* negali būti Simono Daukanto išradimas, kaip buvo manoma anksčiau². Absoliučiai tikras J. Palionio argumentas yra šis sakinytis iš XVIII a. pradžios pamokslų rinkinio „Contiones litvanicae“³ 22 pamokslo (išretinta cituojant⁴ – A. G.):

Praszau jusu waykialiay mana, tegul miayle Wieszpaties diewa szyrdij jusu kaip didziausia a u k a, batay tasay czynsius nuog musu bus jam wdzięcznas...

Jų tiesiogiai ar netiesiogiai remia ir šie XIX a. vidurio šiaurės žemaičių kretingiškių tarmės rankraštinio paminklo „Purpura yszganima mukos Jezusa“⁵ pavyzdžiai:

Atsokie karaliene dabar (‘dar’) mažotelis esi a u k o 32v₂₁.

tyn neatsyrąnd prietelos ani artymis idant pagielbietu, a u k o arba bagotisty 265v₂₇.

Būtų naivu manyti, kad „Purpuros“ autorius (tiksliau sakant, vertėjas) galėjo žinoti Daukanto naujadarą⁶.

2. Iš žodžio *aukà* tiesiogiai galima kildinti tik veiksmąžodį *aukóti* ir haplologiškai supaprastintą dūrinį *aukuras* ← *aukakuras* (dėl fonetinio vyksmo plg. ž. *dalkotis* ← *dalg(i)akotis*). Rytiečių vietovardžiai bei asmenvardžiai su *auk-* veikiausiai yra nereguliarieji fonetiškai transformuoti iš tokių žodžių kaip *al̥kas* – pagal gerai žinomą

¹ J. Palionis, Zur Entstehung der Wörter *aukà* ‘Opfer’ und *aukóti* ‘opfern’, – Zeitschrift für Slavistik, XXXIV (2), 210–212.

² Plg. Fraenkel I 25t. ir lit.

³ Smulkiau apie šį rinkinį ir jo kalbos ypatybes žr. J. Palionis, Dėl „Contiones litvanicae“ kalbos, – Klb XXIII (1) 36–47.

⁴ Cituojama iš straipsnio, nurodyto I išnašoje.

⁵ Smulkiau apie šį rankraštį žr. A. Girdenis, Rankraštinės „Purpuros“ chronologiniai santykiai su 1759 metų „Žyvatu“, – ALt VII 17–44.

⁶ Labai abejotina ir pati tokio naujadaro iš žodžio *al̥kas* ar *alkà* galimybė: šiaurės žemaičių tarmėje pokytis *l* → *u* labai sunkiai įsivaizduojamas. Vientelis tikras man žinomas tokio pokyčio atvejis yra *dēu_kūo* ‘dėl ko, kodėl’, apie 1960 metus kelis syk girdėtas Žemalės apylinkėse. Kartais šiame kontekste minima *áudra* / *áldra* rodo sporadišką priešingos krypties raidą, veikiausiai sietiną su tam tikromis fonosemantinėmis asociacijomis (plg. kad ir išiktuką *aldadrà*, kuriuo apibūdinamas nepakenčiamas triukšmas: *tē_i_vākà_tik_aldadrà_ir_aldadrà_po_to_trūob^a kap_velnà_tē* Trk).

modelį *alkūnė* → *aukūnė*, *kalniėrius* → *kauniėrius* ir t. t. Vargu ar *aūkai* giminiški ir senųjų raštų veiksmoždziai *aukauti* bei *aukuoti*⁷ ‘kilnoti, sūpuoti, liūliuoti’ – juos kur kas lengviau suvokti kaip fonosemantinės kilmės žodžius, panašius, tarkim, į rusų а́укать ‘šūkčioti’.

3. Jeigu *aūkà* – ne Daukanto išrastas žodis, reikia ieškoti jam tikresnio paaiškinimo.

Kadangi tarmėse turime mėsos pavadinimą *avikiena* / *avikėna*⁸, nėra abejonės, kad bent tam tikrose lietuvių kalbos ploto vietose turėjo egzistuoti to pavadinimo pamatas **avikà* arba, jeigu to pamato egzistavimą nukelsime į labai senus laikus, – **auiká* ‘avis’. Jo tikrumą tvirtai remia senovės indų *aviká* ‘t. p.’⁹ ir slavų *ovьca* (plg. r. овца). Būdinga, kad skr. *ávis*¹⁰ (≈ gr. οἶς ← ὄϊς ← ὄφις¹¹, lo. *ovis*¹²) reiškia ne ‘avį’, o ‘aviną’, – visai galimas daiktas, kad senais laikais tokia bus buvusi ir mūsų *avies* reikšmė. Į šią semantiką, be kita ko, orientuoja daugelio aukštaičių *avėlė* (*avė.lė.* / *avė.la.* / *avá.la.* ir pan.), reiškianti tiesiog ‘avį’ – be jokio mažiškinio ar maloninio atspalvio: jei *avis* būtų iš seno turėjusi dabartinę reikšmę, tokią formalaus deminutyvo vartoseną sunku būtų suprasti. Kita vertus, tas „deminutyvas“ veikiausiai yra ir netiesioginė kadaise vartoto ilgesnio formalios mažiškinės sandaros žodžio **auiká* reminiscencija.

Žinodami, kad daugeliui tautų *avis* yra pagrindinis aukojamas gyvūnas¹³, galima gana drąsiai manyti, kad taip buvo ir senovės lietuvių kultūroje. Gal tik labai iškilmingais ar be galo svarbiais bei šventais atvejais būdavo aukojami stambesni gyvuliai – jaučiai ir pan.¹⁴ Dėl to senoji **auiká* nesunkiai galėjo įgyti ir abstraktesnę sakralinę ‘aukos’ reikšmę: juk nesunku įsivaizduoti kad ir tokį senųjų lietuvių pasakymą, kuris dabartine kalba skambėtų maždaug *Daviau kriviui aviką, kad miežiai geriau derėtų* ir kurio trečiasis žodis galėtų būti suprantamas ir kasdieniškai, ir sakrališkai.

⁷ Jį vartojo ir Kristijonas Donelaitis – žr. J. K a b e l k a, Kristijono Donelaičio raštų leksika, Vilnius, 1964, 56 (*Ir aukūdāmōs ant Alkūnu gárbinō Bōftrą* PL 307).

⁸ Žr. LKŽ I 525.

⁹ Šio žodžio *-i-* iš tikrųjų pridera ne priesagai, o kamiengaliui – žr. T. Б а р р о у, Санскрит, Москва, 1976, 186.

¹⁰ Plg. T. Б а р р о у, op. cit., 167 *et passim*.

¹¹ Žr., pvz., H. Frisk, Griechisches etymologisches Wörterbuch, II, Heidelberg, 1960, 367f.; P. C h a n t r a i n e, Dictionaire étymologique de la langue grecque: Histoire des mots, III, Paris, 1974, 786.

¹² Plg. Ch. T. L e w i s, Ch. S h o r t, A Latin dictionary founded on Andrew’s edition of Freund’s Latin dictionary, Oxford, 1879, 1285; A. W a l d e, Lateinisches etymologisches Wörterbuch, II, Heidelberg, 1954, 229.

¹³ Net dabartinė anglų kalba turi junginį *a sacrificial lamb*, reiškiantį nekaltą auką.

¹⁴ Prisiminkime kad ir Romualdo Granausko šedevrą „Jaučio aukojimas“.

4. Turėdami galvoje balsio [i] išskritimą žodyje **āžiká*, pavertusį jį dabartine *oška*¹⁵, galime lengvai įsivaizduoti panašų žodžių **auiká* ar vėlesnės jo atmainos **aviká* pokytį. Fonetinės formos **auká* ar **avká* negalėjo egzistuoti nė akimirkos – jos dėl savaiminio fonologinio vyksmo turėjo iš karto pavirsti į **auká/auká*¹⁶. Taip – arba po Leskieno dėsnio (**auká* > *auká*), arba tiesiogiai – atsirado variantas *auká*, visais savo garsais nutolęs nuo buvusio pamatinio žodžio *avis* ir todėl nesunkiai galėjęs perimti tik antrąją – sakralinę – jo vedinio **auiká* ar **aviká* senosios formos reikšmę.

5. Kaip rodytų skr. *aviká* ir r. овцá, lietuvių **auiká*/**aviká* turėjo būti oksitoninio kirčiavimo, vėliau transformuoto į 3 kirčiuotę: **aviká* –**avikōs*–**āvika* (**āvika*?)... Ta kirčiuotė turėjo išlikti ir po to, kai [i] iškrito, – turėjo susidaryti kirčiavimo modelis *auká*–*aukōs*–**áukq*. Dabartinė 4 kirčiuotė (*auká*–*aukōs*–*áukq*...) aiškintina tuo, kad žodis į mūsų bendrinę kalbą yra atėjęs iš raštų: gerai žinoma, kad tokiais atvejais (taip pat žodžiams migruojant iš vienu tarmių į kitas) ši kirčiuotė linkusi išstumti visas kitas¹⁷.

6. Apibendrinime.

Lietuvių *auká* nėra Simono Daukanto naujadaras – tai jau 1989 m. įrodė Jonas Palionis. Šis žodis kildintinas iš sen. lie. **auiká* ‘avis’ (plg. skr. *aviká* ‘t. p.’, s. sl. *овьса* < **ouikā*) ar jo vėlesnio kontinuanto **aviká* (plg. tarm. *avikiēna* ‘aviena, avies mėsa’). Daiktavardis **auiká* / **aviká*, matyt, iš seno vartotas ir sakraline aukos reikšme, patyrė tokį pat balsio [i] išmetimą kaip *oška* ← **āžiká*; tas išmetimas heterosilabinį junginį [a]-[u] ar [a]-[v] natūraliai pakeitė į dvibalsį [au] (plg. *gāvo* : *gáuti*, *tavè* : *táu*) ir buvusį vedinį *auká* smarkiai nutolino nuo pamatinio žodžio *avis*¹⁸.

¹⁵ Žemaičių kretingiškių *ošiká* (tarm. *uúošėká*) rodo, kad čia variantai *oška* ir **ožika* yra kurią laiką konkuravę: to žodžio duslusis [š] gali būti perimtas tik iš varianto *ošiká*, tikriau sakant, *uúošėká*. Tą perėmimą galėjo paskatinti niekinama asociacija su veiksmažodžiu *šikti*.

¹⁶ Lietuvių kalbos fonologinėje sistemoje dvibalsis [au] funkcionuoja kaip heterosilabinio junginio [a]-[v] pozicinis variantas (plg. A. Girdeņis, Teoriniai lietuvių fonologijos pagrindai, Vilnius, 2003, 100 ir lit.; plg. *gáuti* : *gāvo*, *tavè* : *táu*). Toks pat buvo ir indoeuropiečių dvibalsių **ou*, **au* santykis su **o-u*, **a-u*. (apie indoeuropiečių prokalbės dvibalsių antrųjų dėmenų ir savarankiškų sonantų tarpatumą žr. A. Мейе, Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков, Москва-Ленинград, 1938, 135).

¹⁷ Tai buvo pastebėjęs jau Kazimieras Būga (žr. Būga III 79tt.).

¹⁸ Už patarimus ir kitokią pagalbą širdingai dėkoju prof. habil. dr. Jonui Palioniui, habil. dr. Giedriui Subačiui ir mielam kolegai Mindaugui Strockiui.

LIT. *aukà* ‘OPFER’ – AUS **auikā* ‘SCHAF’

Zusammenfassung

Das litauische *aukà* ‘Opfer’ ist keine Neubildung von Simonas Daukantas; das hat schon Jonas P a l i o n i s bewiesen (siehe Ztschr. für Slawistik, 34 (2), 210ff.). Im vorliegenden Beitrag wird dieses Wort zurückgeführt auf altlit. **auikā* ‘Schaf’ (vgl. sanskr. *avikā* ‘Schaf’, altslaw. *ovьca* < **ouikā*) oder auf seinen späteren Kontinuanten **avikà* (vgl. mdal. *avikiena* ‘Hammelfleisch’). Das offensichtlich von alters her in der Bedeutung des Opfers gebrauchte **auikā* / **avikà* hat den gleichen Vokalschwund *-i-* → \emptyset erfahren, wie *ožkà* ‘Ziege’ ← **āžikā*; dieser Schwund hat die heterosyllabische Verbindung [a]-[u] oder [a]-[v] natürlich durch den Diphthong [au] ersetzt (vgl. *gāvo* ‘bekam’: *gāuti* ‘bekommen’, *tavè* ‘dich’: *táu* ‘dir’) und die ehemalige Ableitung *aukà* stark vom Stammwort *avis* entfernt.

Aleksas GIRDENIS

Baltistikos ir bendrosios kalbotyros katedra

Vilniaus universitetas

Universiteto g. 5

LT-01513 Vilnius

Lietuva

[agirdenis@takas.lt]